

– Арк. 58. ²⁹Там само. ³⁰Там само. – Арк. 59. ³¹Там само; Пашенко О. Заснування Кам'янець-Подільського українського університету. // Наша культура (Варшава). – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332 – 333. ³²ЦДІАУ. – Ф. 707. – Оп. 256. – Спр. 2е. – Арк. 61. ³³Пашенко О. Вказ. праця. – С. 332 – 333. ³⁴ЦДІАУ. – Ф. 707. – Оп. 256. – Спр. 2е. – Арк. 60 – 61. ³⁵Там само. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 371. – Арк. 3. ³⁶Там само. ³⁷Там само. – Арк. 6. ³⁸Сірополко С. Вказ. праця. – С. 138. ³⁹Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – К., 1995. – С. 923. ⁴⁰ЦДІАУ. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 336. – Арк. 9. ⁴¹Там само. – Спр. 376. – Арк. 2; Спр. 375. – Арк. 2. ⁴²Там само. – Арк. 3. ⁴³Там само. – Арк. 4. ⁴⁴Там само. – Арк. 20. ⁴⁵Там само. – Арк. 21. ⁴⁶Там само. – Арк. 3. ⁴⁷Там само. – Арк. 4; Спр.336. – Арк. 12. ⁴⁸Український вестник. – 1906. – № 213. – С. 927. ⁴⁹Євселовський Л.І., Фарица С.Я. Просвіта в Наддніпрянській Україні. – К., 1993. – С. 37. ⁵⁰Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 15.

Тетяна ПЕЧЕРИЦЯ
Київ

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАВЛА РЯБКОВА

Рябков Павло Захарович (1848 – 1926) – видатний представник української етнографічної та історичної науки кінця XIX – першої чверті XX ст., відомий громадський діяч Слісаветградщини, просвітитель, етнограф, історик, археолог та краєзнавець. Він залишив після себе чималий науковий доробок з етнографії, історії та краєзнавства, більша частина якого, на жаль, не була опублікована і наукова його діяльність недостатньо вивчена¹.

Офіційно в радянський період ім'я П.З.Рябкова не перебувало під забороною, але через ряд політичних причин воно було забуте та негласно заборонено. Як нам видається, причина полягає в тому, що П.З.Рябков наприкінці XIX на початку XX ст. виступав як активний пропагандист і послідовник української історії, української народної творчості та культури – а це не збігалось з офіційною політикою, яка проводилася радянською державою з кінця 20-х до середини 80-х рр. XX ст.

Нині історична наука перебуває на шляху переборення стереотипів у висвітленні історії. Із забуття повертаються імена вчених, науковців, краєзнавців та політичних діячів. Тому сьогодні дослідження наукової спадщини П.З.Рябкова є актуальним і важливим для нового етапу розвитку українського суспільства.

Центральне місце в науковій спадщині П.З.Рябкова посідають етнографічні праці, розвідки та дослідження, присвячені вивченню культури, побуту та традицій українського народу.

Вперше цілеспрямований інтерес до етнографії у П.З.Рябкова проявився під час його перебування на засланні в Східному Сибіру, куди він потрапив як активний учасник революційно-народницького руху, що охопив Російську імперію в кінці 60 – 70-х рр. XIX ст.² Знаходячись протягом 1880 – 1884 рр. на засланні в м. Середньо-Колімську Якутської губернії, Рябков займався дослідженням та вивченням цього краю в етнографічному і географічному відношеннях³. Пізніше ці етнографічні матеріали лягли в основу науково-етнографічного дослідження П.З.Рябкова “Якуті”, обсягом в 33 листи, яке в 1903 році було прочитано в Парижі в Російській вищій школі суспільних наук по кафедрі проф. М.Ковалевського. В цьому дослідженні увагу Рябкова привертають не лише цікаві звичаї та традиції якутів, він іще робить спробу аналізу поземельних відносин, досліджує процес еволюції земельної власності у якутів⁴. У зв'язку з тим, що в Якутії ще й у 80-х рр. XIX ст. панівним залишалося архаїчне, тобто привласнююче господарство, то на думку П.З.Рябкова, саме тут найцікавіше спостерігати процес еволюції земельної власності, бо тут можна знайти все те, що характеризує давню Русь в часи удільно-вічових часів, які так важко уявити⁵.

В дослідженні про якутів Рябков намагається вирішити й не менш складну проблему походження якутського народу. На думку вченого, якути не є аборигенами на займаній ними території, а є вихідцями із середньоазіатських степів й найімовірніше мають тюркське походження. Достовірність такої гіпотези підтверджується якутськими легендами, билинами та казками в яких головними й найулюбленішими героями є кінь, верблюд, лев, які ніколи не водилися в якутських лісах. “... кобылы и лошади, говорят якуты, были когда-то нашим божеством. И теперь еще в свадебных обрядах кобылья голова играет большую роль. Прежде ей поклонялись. Мы почитали их, потому что ими жили ...”⁶ Окрім наукового дослідження “Якуті”, П.З.Рябков написав і досить цікаву статтю про цей край – “Полярні країни Сибіру”, яка в 1887 році була опублікована в “Сибірському збірнику”, виданому під редакцією М.М.Ядринцева⁷. В особистому фонді П.З.Рябкова зберігається окрема справа “Уривки про Сибір”, в якій він не лише згадує про своє перебування на засланні, але й наводить цікаві статистичні дані про населення Якутської губернії, зокрема, він зазначає що в якутів найбільшу смертність було виявлено в 1860-х рр., яка на 1000 душ становила – 72 чоловіків й 73 жінки⁸.

Повернувшись у вересні 1884 року із заслання на батьківщину в м. Херсон, Павло Рябков захоплюється етнографічними дослідженнями Херсонщини. Саме в цей період у нього пробуджується самосвідомість і любов

до українського народу як окремої нації зі своєю високорозвинутою культурою, традиціями, історією. Павло Захарович розумів, що лише осмисливши минуле, пізнавши витоки своєї культури та історії можна зрозуміти сьогодення і уявити майбутнє. Духовні традиції, народні звичаї, пісні, моральні засади вся традиційна етнокультурна інформація може бути збережена лише через міжпоколінні зв'язки, які є основою нації та всього національного життя. Потяг до цієї інформації і є першоосновою справжнього патріотизму, який сповідував Павло Рябков.

У 80 – 90-ті рр. XIX ст. в Україні спостерігався розвиток фольклорно-етнографічних досліджень, саме на цей час припадає і вихід великої кількості результатів етнографічних досліджень, пошуків. Зокрема, у другій половині XIX ст., як і раніше, активно проводив етнографічні дослідження Харківський університет, де у 1877 році було засновано історико-філологічне товариство. Харківська група етнографів – П.С.Єфименко, М.Ф.Сумцов, В.В. Іванов, Д.І.Багалій та інші – видала ряд змістовних праць про побут та культуру українського народу, серед яких “Культурные переживания” М.Ф. Сумцова (К., 1889), “Кустарні, відхожі та деякі сільські промисли в Сумському повіті” П.С.Єфименка (Харків, 1882). Праці з культури і побуту українців Полтавщини написав у цей час В.І. Василенко. В цей же час етнографічними дослідженнями захоплювався і Павло Рябков. Найбільше уваги він приділяв вивченню риболовецького промислу в Херсонській губернії. Слід зазначити, що не дивлячись на те, що рибальство відноситься до допоміжних видів господарської діяльності українців, риба серед продуктів харчування українців завжди займала значне місце. Більше того, у Дніпрі і Дністрі з їхніми притоками й багатьох інших ріках й озерах, Чорному та Азовському морях у давніші часи виловлювалася значна кількість риби, й для певної частини населення рибальство було основним заняттям. Зібрані особисто етнографом матеріали про рибальство лягли в основу його фундаментальної етнографічної праці “Рыбальство в Херсонской губернии” (Херсон, 1896.).

Науково-етнографічна праця П.З.Рябова “Рыбальство в Херсонской губернии...” складається з 14 розділів, в яких він подає ґрунтовну і детальну фізико-топографічну характеристику основних лиманів, рік, озер Дніпровського та Дністровського басейнів; короткий опис 42-х видів риб, які водяться в цих водах, вказує місця їхнього нересту; характеризує основні внутрішні та зовнішні ринки збуту риби; розповідає про основні способи заготівлі риби, що були відомі українцям. Окрім того, три розділи книги присвячені виключно опису основних знарядь і засобів ловлі риби, серед яких гачки наживні, самоловки, коти, котци, марафети тощо. В кінці праці етнограф подає 16 малюнків на дев'яти сторінках, де подані зображені ним схеми та контури усіх традиційних знарядь та засобів ловлі риби.

Таким чином, результати дослідження рибальства, здійснені П.З.Рябовим, дають нам можливість проаналізувати та визначити ряд особливостей в функціонуванні рибальського промислу на Півдні України доби його занепаду, реконструювати комплекс рибальських засобів та знарядь ловлі риби другої половини XIX ст.

В становленні П.З.Рябова як науковця вирішальну роль відіграли 1901 –1904 рр., протягом яких він навчався в Парижі в Російській вищій школі суспільних наук⁹. Саме там, під впливом видатних науковців, переважно це були російські професори-емігранти – М.Ковалевський, М.Туган-Барановський, В.Іванов, українець Ф.Вовк – Павло Захарович сформував свій науковий світогляд та значно розширив свої знання з історії, етнографії, антропології. Однак, найголовніше полягало в тому, що П.З.Рябков повернувся в Україну з бажанням якнайшвидше розпочати всебічне науково-етнографічне вивчення українського народу та його культури, яке зародив в його душі своїми лекціями з етнографії та антропології видатний український вчений світового рівня Ф.К.Вовк, який був одночасно вчителем і товаришем Рябова.

Слід відзначити, що в кінці XIX – на початку XX ст. у зв'язку з посиленням репресій російського царизму щодо української мови і культури етнографічна робота в м. Києві дещо загальмувалася, а тому провідним центром українознавства в цей час стає м. Львів, де велику роботу на початку XX ст. розгорнуло Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка, і куди у 1904 році приїздить П.З.Рябков¹⁰.

В цей період в галузі українського народознавства плідно працювали – Д.І.Багалій, О.І.Левицький, Д.І.Яворницький, О.Н.Малинка, О.М.Лазаревський, І.Франко, Б.Д.Грінченко, а в 1904 році, повернувшись з-за кордону, до них приєднується і П.З.Рябков. Особливого розвитку набула в цей час етнографічна та антропологічна діяльність професора Ф.Вовка, під керівництвом якого наприкінці XIX – на початку XX ст. було організовано цілу низку етнографічних наукових експедицій з метою всебічного вивчення українського народу. Саме за його ініціативою в 1904 році було організовано чергову трирічну науково-етнографічну експедицію на Західну Україну, в якій активну участь брав відомий український письменник та вчений Іван Франко і видатний громадський діяч Єлисаветградщини Павло Рябков¹¹. Вони займалися вивченням та дослідженням українського народу в етнографічному та антропологічному відношеннях. Основним наслідком цієї плідної співпраці став вихід фундаментальної науково-етнографічної праці “Український народ в його минулому і сучасному”, видану в 1916 році в Санкт-Петербурзі. Ця праця складається з двох частин “Антропологічні особливості українського народу” та “Етнографічні особливості українського народу”, яка й понині є чи не єдиними ґрунтовним й узагальнюючим дослідженням про культуру українського народу. Велика кількість рукописних матеріалів зібраних особисто П.З.Рябовим під час експедиції в Західній Україні, були не включені Ф.Вовком до матеріалів вищевказаної праці й на сьогоднішній день зберігаються в фондах Державного архіву Кіровоградської області.

Вивченню Галичини і Буковини в етнографічному та антропологічному відношеннях П.З.Рябков приділяв значну увагу, понад 20-ти справ особистого фонду Рябова, які є найбільшими за об'ємом, присвячені висвітленню саме цієї тематики. Серед них особливо цікавими та цінними з етнографічного погляду є рукописи Рябова – “Про гуцулів”, “Дорожні нариси про Галичину і Буковину”¹².

Досить яскраво висвітлено в рукописах П.З.Рябкова з етнографії і таке загальновідоме історико-культурне явище України, як чумацтво. Найгрунтовнішим є рукопис “Чумацтво в Новоросії”. Він являє собою чорновий варіант наукової статті з етнографії на 70-ти сторінках, яку Рябков відіслав до Санкт-Петербургу для опублікування в одному з випусків “Матеріалів з етнографії”¹³. За свідченням професора Ф.Вовка, стаття П.З.Рябкова була передана ним в 1910 році Ольденбургу для опублікування, сам же текст оригіналу повного рукопису, ймовірно, залишився у Ф.Вовка. В даному рукописі П.З.Рябков піддає детальному аналізу процес появи в історії українського народу такого феноменального явища, як чумацтво. Чумацтво Рябков розглядає як соціо-економічне явище, яке за його переконанням веде свій початок з віддалених часів української історії й існувало значно раніше козаччини¹⁴.

Не менш цінним є й інший рукопис П.З.Рябкова “Чумацтво”, в якому він розповідає про побут чумака, детально описує та наводить виконані ним самим малюнки чумацьких знарядь і предметів. Подає декілька версій походження слова “чумак”, одна з яких пов’язує його із назвою страшної і невиліковної хвороби – чумою. Окрім того, в рукописі подана досить велика кількість чумацьких приказок та пісень, записаних напевне самим П.З.Рябковим.

Таким чином, в етнографічних матеріалах та дослідженнях про чумацтво П.З.Рябков зафіксував як наративні пам’ятки (розповіді колишніх чумаків, пісні), так і унікальні пам’ятки матеріальної культури, зокрема, навіть точні креслення та обміри чумацької мажі, поромів, якими чумацькі валки переправлялися через Дніпро, фото возів, барил, коряків. Саме П.З.Рябковим зроблено найповніший опис мажей з обмірами та кресленнями, що дають уявлення про їх загальний вигляд та конструкцію. Результати його досліджень про чумацтво дають можливість визначити ряд аспектів функціонування чумацького промислу на Півдні України доби його розквіту та занепаду, реконструювати комплекс чумацьких засобів пересування.

Отже, етнографічні дослідження української етнокультури, здійснені видатним громадським діячем Кіровоградщини П.З.Рябковим, становлять собою вагому складову частину етнографічної науки України та є цінним джерелом, яке дозволяє сучасним науковцям найповнішою мірою відтворити всю традиційну етнокультурну інформацію українського народу.

¹Розуменко Ю.Г. Етнографічна діяльність П.З. Рябкова // Народна творчість та етнографія. – К., 1988 – № 5. – С. 40 – 43.
²Державний архів Херсонської області. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 8. ³Кіровоградський обласний краєзнавчий музей (далі КОМ). – 13300 гр.АІ. – Інв. № 5885/1. ⁴Державний архів Кіровоградської області (далі ДАКО) – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 168.
⁵Там само. – Арк. 1 зв. ⁶Там само. – Арк. 20. ⁷КОМ. – 13300 гр.АІ. – Інв.№ 5882/2. ⁸ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 201. – Арк. 4. ⁹ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 1 – 2. ¹⁰КОМ. – 13300 гр.АІ. – Інв. № 5882/2. ¹¹Енциклопедія українознавства. – К., 1994. – В 3-х Т. – Т. 1. – С. 191. ¹²ДАКО. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 87, 88, 76. ¹³Там само. – Спр. 211. – Арк. 1. ¹⁴Там само. – Спр. 211. – Арк. 4; 11.

Лідія МЕЛЬНИЧУК
Київ

ЕТНОПЕДАГОГІЧНІ ТРАДИЦІЇ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Педагогічні знання народу знайшли відображення у певних морально-етичних нормах, звичаях і обрядах, фольклорі, традиціях сімейного й громадського виховання, досвіді професійної підготовки. Головними чинниками народної моралі споконвіку були любов до рідного краю, батька-матері, знання й шанобливе ставлення до свого родоводу, працелюбство, утвердження ідеалів добра, краси, гуманних взаємостосунків. З другого боку, нещадно засуджувалися ледарство, злодійство, жадібність, жорстокість, пияцтво тощо.

Священне право на працю на вільній землі народ виборював століттями, у праці він відстоював свою честь та гідність. За нормами народної моралі і вартісність людини вимірювалася передусім її ставленням до праці. Саме тому основу народної педагогіки становило трудове виховання. “Без труда немає плода” – твердить народна мудрість. Або – інша, яка збереглася в живому спілкуванні до наших днів ще з часів Київської Русі: “Синок-сосунок – не вік сосун, через рік – стригун, через два – бігун, через три – ігун, а там і в хомут”¹.

Основним і найважливішим осередком виховання була сім’я. Соціальний тип сім’ї, її економічний уклад, безумовно, визначали зміст трудового виховання. Процес формування необхідних виробничих знань та навичок регламентувався усталеними сімейними традиціями та нормами звичаєвого права, статево-віковим розподілом праці, спадкоємністю професійних знань. До середини 20-х років ХХ ст. українська селянська родина залишалася доволі замкненою виробничо-споживчою соціальною структурою, яка неухильно дотримувалася історично сформованого способу життєдіяльності.

Етнопедагогічні традиції українців були спрямовані на утвердження й розвиток традиційно-побутової культури